

Agnieszka Lewicka-Zelent

**WYBRANE ASPEKTY PSYCHOSPOŁECZNEGO
FUNKCJONOWANIA PEDAGOGÓW
RESOCJALIZACYJNYCH W ŚWIETLE
BADAŃ WŁASNYCH**

Wprowadzenie

Niezależnie od rodzaju wykonywanego zawodu, każdy pracownik zobligowany jest do podnoszenia swoich kwalifikacji. Stanowi to niezbędny czynnik efektywnej pracy, ale także rozwoju osobistego i zawodowego. Nieco inne wymagania stawiane są jednak przed pracownikami fizycznymi, a inne umysłowymi oraz tymi, którzy pozostają w bezpośrednim lub pośrednim kontakcie z klientami. Pedagodzy resocjalizacyjni wchodzą w skład tej grupy zawodowej, w której kluczowe znaczenie odgrywają trzy elementy. Efektywność ich pracy wyznacza z jednej strony ich poziom wiedzy z zakresu prawa, psychologii, pedagogiki, socjologii itd., z drugiej poziom kompetencji metodycznych, w tym znajomość metod i zasad pracy z drugim człowiekiem. Jednakże nawet te dwa komponenty nie gwarantują uzyskania założonych celów pedagogicznych, jeśli pedagog nie posiada odpowiednich cech osobowości czy umiejętności społecznych. Oznacza to, że profesjonalny pedagog zobligowany jest do poszerzania swojej wiedzy oraz rozwijania kompetencji metodycznych i społecznych.

Pracownik dbający o własny rozwój zawodowy uzyskuje gratyfikację w postaci zadowolenia osobistego z wykonywanej pracy. Odpowiednim miejscem ku temu jest uczelnia wyższa, w której początkowo kandydat na pedagoga resocjalizacyjnego, a następnie pracownik podnosi swoje kwalifikacje zawodowe. Według H. Kwiatkowskiej, kształcenie pedagogów przebiega zgodnie z trzema głównymi orientacjami. Obecnie przeważa ta związana z założeniami psychologii humanistycznej, chociaż współtowarzyszą jej: orientacja bazująca na psychologii behawioralnej (technologiczna) oraz na psychologii poznawczej (funkcjonalna)¹.

¹ E. Grudziewska, A. Lewicka-Zelent, *Funkcjonowanie psychospołeczne przyszłych pedagogów resocjalizacyjnych. Diagnoza weryfikacyjna programu zajęć fakultatywnych*, Wyd. Difin, Warszawa 2015, s. 12.

Pobudzając refleksję nad psychospołecznym funkcjonowaniem pedagogów resocjalizacyjnych, warto ograniczyć się do wybranych aspektów. Niemożliwe bowiem jest kreowanie całościowego obrazu w tym zakresie, z uwagi na wielość cech i umiejętności, które są istotne. Ponadto, grupa pedagogów resocjalizacyjnych jest bardzo zróżnicowana w zależności od typu instytucji, w jakiej pracują oraz specyfiki funkcjonowania podopiecznych, z którymi wchodzi w bezpośrednie relacje. Dlatego w opracowaniu skoncentrowano się na empatii oraz umiejętności radzenia sobie w sytuacji trudnej pracowników służby więziennej.

Specyfika warunków pracy personelu penitencjarnego

Przegląd literatury z zakresu pedagogiki resocjalizacyjnej skłania do wniosku, że większość badań dotyczy osób skazanych, a dość marginalnie traktowane są te, w których podmiotem są pedagodzy resocjalizacyjni, od których w dużej mierze zależy efektywność procesu resocjalizacji². W praktyce nie da się scharakteryzować klimatu panującego w instytucji zakładowej jedynie w odniesieniu do jednego z tych podmiotów. Uzyskany obraz będzie bowiem niepełny i zniekształcony.

Pracownik penitencjarny pracuje w bardzo specyficznych warunkach. Na terenie zamkniętym przebywa z osobami, które postępują zgodnie z antynormami społecznymi, przekonane o swojej niewinności, a i nierzadko poszukujące sposobów zemsty na innych osobach, wśród których dostępni są właściwie współtowarzysze z celi oraz funkcjonariusze służby więziennej. Wszystko to sprzyja nasilaniu się stresu zawodowego³.

Personel więzienny możemy podzielić na trzy grupy: osoby, które pracują w bezpośredniej styczności z osobami skazanymi (pion ochrony); kierownicy, którzy kreują proces resocjalizacji oraz wychowawcy, psychologowie i terapeuci pracujący nad uzyskaniem pozytywnych zmian w funkcjonowaniu osób pozbawionych wolności. Ostatnią grupę osób stanowią pracownicy, którzy pełnią funkcje administracyjne w zakładzie karnym⁴. Pozornie to tylko pedagodzy resocjalizacyjni, psychologowie i terapeuci powinni sprawnie funkcjonować w sferze psychospołecznej. Każdy bowiem pracownik, chociażby pośrednio, moduluje zachowanie osób przebywających w zakładzie karnym. Współpraca pracowników pozostających w bezpośrednim i pośrednim kontakcie ze skazanymi warunkuje efektywność resocjalizacji⁵. Niemniej, to osoby z działu personelu penitencjarnego dążą do realizacji celów resocjalizacyjnych⁶.

² H. Machel, *Personel jako istotny element instytucji penitencjarnej*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stepieniak (red.), *Więziennictwo – nowe wyzwania*, CSSW, Warszawa 2001, s. 123-124.

³ *Ibidem*, s. 126; por. S. Przybyliński, *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Impuls, Kraków 2010, s. 154.

⁴ H. Machel, *Personel jako...*, *op. cit.*, s. 127-128.

⁵ S. Przybyliński, *Podkultura więzienna...*, *op. cit.*, s. 155.

⁶ B. Urban, J.M. Stanik, *Resocjalizacja*, Pedagogium-PWN Warszawa 2008, s. 331-332.

Henryk Machel podkreśla, że poziom psychospołecznego funkcjonowania pedagogów resocjalizacyjnych może stanowić czynnik utrudniający bądź ułatwiający przebieg procesu ponownej socjalizacji osób skazanych. Niewątpliwie, powinni cechować się wysoką kulturą osobistą. Pożądane są: wysoki poziom asertywności, empatii poznawczej i konsekwencji w działaniu, które pomagają w konstruktywnym radzeniu sobie z sytuacjami stresowymi⁷. Niestety wiele osób nie posiada zasobów osobistych, które chronią je przed nagannym zachowaniem. L. Paryzek dowodzi w swoich badaniach, że skazani często zarzucają wychowawcom, że nie przestrzegają przysługujących im praw i stosują wobec nich przemoc. Według nich, oddziałowi prowokują ich do zachowań agresywnych oraz wykazują brak kultury osobistej, a psychologowie i lekarze nie troszczą się wystarczająco o zaspokajanie ich potrzeb psychicznych i zdrowotnych. T. Szymanowski⁸ podaje dane statystyczne dotyczące niepoprawnych relacji w społeczności więziennej. Według autora, około 15% osadzonych uczestniczyło w konfliktach z pracownikami zakładu karnego.

Personel penitencjarny niestety stanowi grupę zawodową szczególnie narażoną na permanentny stres. Długotrwała praca w zakładzie karnym może przyczynić się do deformacji jego osobowości⁹. Dlatego pracownicy służby więziennej powinni dbać o podnoszenie swoich kompetencji zawodowych, w tym tych psychospołecznych.

Sytuacja trudna powstaje, gdy zostaje naruszona równowaga między potrzebami, działaniem i warunkami działania podmiotu lub podmiotów¹⁰. Wydaje się, że pedagog resocjalizacyjny narażony jest na różnorodne takie sytuacje. Doświadcza deprivacji, np. potrzeby uznania, przeciążenia wynikającego z nadmiaru obowiązków oraz utrudnień, chociażby ze strony podopiecznych podczas realizacji założonych celów resocjalizacyjnych. Ponadto, pracuje w stanie podwyższonego zagrożenia życia i zdrowia, a z uwagi na rozbieżne normy, uczestniczy w konfliktach z osobami skazanymi. Przewlekły stres nierzadko prowadzi do wyczerpania emocjonalnego i uniemożliwia dalsze wykonywanie efektywnej pracy¹¹. Gdy pracownik zacznie dodatkowo depersonalizować swoich podopiecznych i nie będzie czerpał przyjemności z kontaktów z nimi, prawdopodobnie będzie już wypalony zawodowo¹².

Specyficznym rodzajem sytuacji trudnej jest konflikt interpersonalny, który można najprościej zdefiniować jako rozbieżność poglądów, celów, wartości, interesów między co najmniej dwiema osobami. Pedagodzy resocjalizacyjni

⁷ H. Machel, *Personel jako...*, op. cit., s. 129-130.

⁸ T. Szymanowski, *Powrót skazanych do społeczeństwa*, PWN, Warszawa 1989, s. 21, 135.

⁹ H. Machel, *Personel jako...*, op. cit., s. 84.

¹⁰ M. Przetacznikowa, G. Makiello-Jarża, *Podstawy psychologii ogólnej*, WSiP, Warszawa 1982, s. 164.

¹¹ M. Gólczyńska, *Stres w pracy. Poradnik dla pracownika*, Wyd. PIP, Warszawa 2016, s. 7-8.

¹² A. Królikowska, A. Bonus-Dzięgo, *Psychologia w policji. Zjawisko stresu zawodowego w policji. Psychologiczne aspekty zarządzania zespołami ludzkimi (wybrane zagadnienia)*, Szczytno 2002, s. 23.

znajdują się w gronie osób szczególnie narażonych na nie. Pomimo że wyniki badań świadczą o braku różnic między preferowanymi wartościami osób pozabawionych wolności i innych członków społeczeństwa, to występują one na poziomie ich realizacji. W związku z tym powstają konflikty wartości. Interesy pracowników penitencjarnych są zdecydowanie odmienne od tych osób skazanych, a przekaz informacji jest bardziej zakłócony i narażony na zniekształcenia. Dodatkowo zatem zwiększa się prawdopodobieństwo zaangażowania się w konflikty interesów i danych. Sama rola zawodowa pedagogów, a społeczna – osób osadzonych w zakładzie karnym – predysponuje do bycia stroną konfliktu strukturalnego. Natomiast eskalacja każdego z wymienionych konfliktów wyzwała ten najbardziej zaangażowany – konflikt relacji¹³.

Funkcjonariusze służby więziennej mogą rozwiązywać konflikty na różne sposoby – konstruktywnie lub destruktywnie. Pokojowemu ich zakończeniu służy unikanie konfrontacji oraz kompromis. Współpraca gwarantuje wypracowanie takiego rozwiązania, które satysfakcjonuje każdą ze stron¹⁴. Stąd też wynika potrzeba rozwijania umiejętności konstruktywnego rozwiązywania konfliktów, które zapewnią pedagogom resocjalizacyjnym utrzymywanie pozytywnych relacji ze swoimi podopiecznymi. Dlatego tak ważne jest sprawdzenie, w jaki sposób pedagodzy reagują w sytuacjach trudnych.

Empatia w pracy pedagoga resocjalizacyjnego

W tradycyjnym ujęciu, empatię sprowadza się do dwóch wymiarów. Ekspozuje się jej aspekt emocjonalny i poznawczy, chociaż warto podkreślić, że człowiek jako podmiot funkcjonuje na wielu poziomach i płaszczyznach jednocześnie. Niemożliwe jest bowiem doświadczanie tylko empatii emocjonalnej, bądź tylko poznawczej. Dlatego najczęściej w ujęciach wieloaspektowych łączy się je ze sobą. Przykładowo Matejczuk (2005, s. 78) traktuje empatię jako „zdolność do współodczuwania oraz możliwość afektywnego reagowania i wywoływania reakcji emocjonalnych poprzez spostrzeganie cudzych emocji”. Oznacza to, że podmiot wchodząc w interakcję z inną osobą, najpierw uruchamia procesy poznawcze, w tym spostrzega emocje odczuwane przez nią, a dopiero potem przeżywa je na własny sposób. Jest on zdolny do właściwej interpretacji znaczeń emocjonalnych, decentracji i antycypacji reakcji, przyjęcia jej punktu widzenia i odnalezienia się we właściwej roli, między innymi dzięki adekwatnemu odczuwaniu tego, co ona. Nie świadczy to jednak o tym, że musi ona zatracić swoją tożsamość na jej rzecz. Ważne jest, aby współodczuwać przy pełnej świa-

¹³ Por. A. Lewicka-Zelent, *Uwarunkowania gotowości nieletnich do zadośćuczynienia w paradygmacie sprawiedliwości naprawczej*, Wyd. UMCS, Lublin 2015, s. 86-87.

¹⁴ S. Chelpa, T. Witkowski, *Psychologia konfliktów: praktyka radzenia sobie ze sporami*, WSiP, Warszawa 1995, s. 164-166.

domości odrębności psychicznej i emocjonalnej. Wówczas można zakładać, że mamy do czynienia z dojrzałą postacią empatii.

Z punktu widzenia pracy wychowawczej i resocjalizacyjnej, istotne jest wyeksponowanie walorów empatii, szczególnie w wymiarze komunikacyjnym. R. Archer¹⁵ twierdzi bowiem, że na płaszczyźnie komunikacji międzyludzkiej empatia sprowadza się do przekazywania informacji o swoich emocjach, odczytywania ich, a następnie znajdowania swojego odzwierciedlenia w zachowaniu pomocowym na rzecz innych ludzi, co zważywszy na zadania pedagoga resocjalizacyjnego stanowi priorytet. Jednak C. Batson¹⁶ próbuje udowodnić, że człowiek świadczący pomoc innym osobom nie kieruje się pobudkami altruistycznymi bazującymi na odczuciach empatycznych. Zachowanie pomocowe wyjaśnia za pomocą trzech hipotez. Według niego, osoba udzielająca wsparcia czyni to, oczekując swoistej nagrody, np. pochwały lub unikając kary, np. krytyki w przypadku obojętnego potraktowania osoby wymagającej pomocy. Poza tym, obserwacja takiej osoby wywołuje emocje negatywne, które można zredukować dzięki świadczeniu usług na jej rzecz. Nawet jeśli sformułowane przez badacza tezy są prawdziwe, nie oznacza to, że pedagog resocjalizacyjny musi pomagać innym z pobudek czysto egoistycznych. Częstym bowiem argumentem przemawiającym za wyborem studiów na kierunku resocjalizacja jest chęć niesienia pomocy osobom, które doświadczają trudnych sytuacji, podobnych do tych, z którymi w przeszłości spotkali się kandydaci na studia. Powszechnie uznaje się, że osoba, która sama miała określony problem, np. była uzależniona od narkotyków, jest w stanie skuteczniej pomóc osobom uzależnionym od środków psychoaktywnych, gdyż lepiej rozumie mechanizm kierujący nimi. Poza tym, E. Jagielska-Zieleniewska¹⁷ wśród czynników warunkujących siłę empatyzowania z osobą obserwowaną wymienia podobieństwo obu stron interakcji, co oznacza, że posiadanie podobnych doświadczeń zbliża osobę pomagającą do tej oczekującej wsparcia. Warto jednak pamiętać, że nie jest to jedyny predyktor empatii. Równie ważne jest współdziałanie tychże osób podczas wykonywania różnorodnych zadań, jasne wyrażanie szczerych emocji, a także stopień ich bliskości.

Empatyczny pedagog resocjalizacyjny posiada wiele przymiotów. Jest bardziej tolerancyjny wobec innych, stabilny emocjonalnie, taktowny, wspaniałomyślny, życzliwy oraz mniej konfliktowy. Bardziej rozumie potrzeby innych osób i trafniej reaguje na nie. Empatyczny wychowawca dobrze rozumie swoich wychowanków i poznaje ich potrzeby¹⁸. Ponadto, wysoki poziom empatii pozytywnie koreluje z poczuciem odpowiedzialności, sumienności, uspołecznienia, powagą,

¹⁵ E. Wilczek-Rużyczka, *Empatia i jej rozwój u osób pomagających*, Wyd. UJ, Kraków 2002, s. 23.

¹⁶ C. Batson, J. Dyck, J. Brandt, J. Batson, A. Powell, M. Mc Master, C. Griffitt, *Five Studies Testing Two New Egoistic Alternatives to the Empathy – Altruism Hypothesis*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1988, Vol. 55, No. 1, s. 52-77.

¹⁷ E. Jagielska-Zieleniewska, *Z zagadnień empatii*, „Psychologia Wychowawcza” 1978, nr 51, s. 498.

¹⁸ B. Urban, J.M. Stanik, *Resocjalizacja...*, *op. cit.*, s. 223.

umiejętnością rozwiązywania konfliktów w sposób konstruktywny oraz negatywnie powiązany jest z agresją. R. Archer¹⁹ dowodzi również, że osoby empatyczne łagodniej oceniają osoby pozbawione wolności, gdyż przyjmują ich perspektywę, co z kolei przekłada się na efektywne świadczenie pomocy na ich rzecz. Z praktycznego punktu widzenia oznacza to, że pedagog empatyczny posiada wiele cech, które usprawniają proces resocjalizacji osób nieprzystosowanych społecznie. Dodatkowo odczuwa satysfakcję z wykonywanej pracy i jest szczęśliwy²⁰. Dlatego T. Szkudlarek twierdzi, że empatyczna identyfikacja pedagogów z sytuacją wychowanków stanowi punkt wyjścia wszelkich podejmowanych przez nich działań²¹. „Tylko człowiek, który potrafi zrozumieć drugiego, przyjść z bezinteresowną pomocą, będzie mógł wspierać innych w drodze do osiągnięcia pełni człowieczeństwa” (A. Lewicka, 2007, s. 143).

Założenia metodologiczne badań własnych

Badania, które należy traktować jako pilotażowe, zostały przeprowadzone wśród 40 pedagogów resocjalizacyjnych w zakładach karnych z okręgu lubelskiego.

Wszyscy badani pracownicy penitencjarni byli absolwentami szkół wyższych płci męskiej. Nie ukończyło 35. roku życia 45% z nich, a 55% miało więcej niż 36 lat. Połowa z nich pracowała w zakładzie karnym krócej niż 7 lat.

Na podstawie stażu pracy wyodrębniono dwie grupy badawcze: o krótszym (do 7 lat) i dłuższym stażu (powyżej 7 lat).

Celem badania było określenie psychospołecznego funkcjonowania pedagogów resocjalizacyjnych w wybranych aspektach.

Problem badawczy zawiera się w pytaniu „W jaki sposób pedagodzy resocjalizacyjni funkcjonują w zakresie psychospołecznym?”

Do problemu badawczego sformułowano następujące pytania szczegółowe:

1. Jakie strategie rozwiązywania sytuacji trudnych preferują pedagodzy resocjalizacyjni?
2. Jaki jest poziom empatii emocjonalno-poznawczej pedagogów resocjalizacyjnych?
3. W jakim stopniu zmienna „staż pracy” warunkuje sposoby rozwiązywania sytuacji trudnych oraz poziom empatii badanych osób?

Z uwagi na zależnościowy charakter pytania nr 3 założono, że pedagodzy resocjalizacyjni z krótszym stażem pracy cechują się wyższym poziomem empatii i preferują bardziej konstruktywne sposoby rozwiązywania sytuacji trudnych

¹⁹ E. Wilczek-Rużyczka, *Empatia i jej rozwój...*, op. cit., s. 20.

²⁰ A. Lewicka, *Rozwijanie empatii u studentów pedagogiki resocjalizacyjnej*, Wyd. UMCS, Lublin 2006, s. 73-77, na podstawie badań wielu autorów.

²¹ T. Szkudlarek, *Wyzwania pedagogiki krytycznej*, [w:] T. Szkudlarek, B. Śliwerski (red.), *Wyzwania pedagogiki i antypedagogiki*, Impuls, Kraków 1993, s. 38.

w porównaniu z pedagogami resocjalizacyjnymi, którzy pracują w zakładzie karnym powyżej 7 lat. Można bowiem przypuszczać, że praca w stresujących warunkach sprzyja procesowi desensytyzacji, w tym wzmacnianiu agresji²².

W badaniu wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, zastosowano technikę ankiety wraz z dwoma narzędziami badawczymi: Kwestionariusz A-R Krystyny Ostrowskiej²³ oraz Indeks Reaktywności Interpersonalnej Marka Davisa w polskiej adaptacji²⁴.

Na podstawie Kwestionariusza A-R możliwe jest określenie strategii działania podmiotu w sytuacjach problemowych, wymagających obrony własnych przekonań. Narzędzie składa się z 47 twierdzeń i trzech skal: ataku, rezygnacji oraz bezwzględności. Na jego podstawie można określić styl funkcjonowania osobowości osób powyżej 15 r.ż. Badany ocenia kolejne pozycje w skali od 1 do 5 punktów. Moc dyskryminacyjną poszczególnych pozycji autorka określa jako „zadowalająca”. Wartość korelacji między skalami wyniosła $\alpha = 0,05$. Zgodność wewnętrzną testu wyznacza α Cronbacha (Skala Ataku – 0,78; Skala Rezygnacji – 0,76; Skala Bezwzględności – 0,49)²⁵.

W badaniu własnym wykorzystano zaadaptowaną wersję narzędzia IRI przetłumaczoną przez J. Kubiak i zaadaptowaną do warunków polskich. Wartość wyliczonych współczynników zawierała się w przedziałach: $0,49 < r_{bi} > 0,88$ oraz $0,26 < \phi > 0,92$, natomiast wartość obliczonej rzetelności wyniosła $rit = 0,97$. Na podstawie narzędzia możliwe jest określenie empatii emocjonalno-poznawczej badanych osób w zakresie: wyobraźni empatycznej, empatycznego reagowania w sytuacjach trudnych, empatycznej odpowiedzi na negatywne przeżycia innych oraz przyjmowania punktu widzenia innych osób. Dzięki przeliczeniu wyników surowych na stenowe możliwe jest określenie poziomu empatii emocjonalno-poznawczej u osób dorosłych²⁶.

Strategie rozwiązywania sytuacji trudnych przez pedagogów resocjalizacyjnych

Na podstawie danych empirycznych pozyskanych z Kwestionariusza A-R możliwe było określenie, jakie strategie rozwiązywania sytuacji trudnych preferują pedagodzy resocjalizacyjni. Badani na 5-punktowej skali określali, jak często w sytuacji niekomfortowej dla nich reagują konstruktywnie bądź destruktywnie. Czy wychowawca, który nie potrafi właściwie zareagować w stre-

²² M. Kliś, M. Kossewska za: A. Lewicka, *Rozwijanie empatii...*, op. cit., s. 55-56.

²³ K. Ostrowska, *Kwestionariusz A-R. Podręcznik*, CMPPP, Warszawa 2002.

²⁴ A. Lewicka, *Pomiar poziomu empatii emocjonalno-poznawczej Indekssem Reaktywności Interpersonalnej M.H. Davisa*, [w:] A. Wojnarska (red.), *Diagnostyka resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia*, Wyd. UMCS, Lublin 2010, s. 91-105.

²⁵ K. Ostrowska, *Kwestionariusz...*, op. cit.

²⁶ A. Lewicka, *Rozwijanie empatii...*, op. cit.

sującej sytuacji, nie dostarcza negatywnych wzorców zachowania swoim podopiecznym? Na ile to agresywne zachowanie znajduje swoje odzwierciedlenie w relacjach współosadzonych?

W celu określenia częstości zachowania się w określony sposób przez pedagogów resocjalizacyjnych z młodszymi i krótszym stażem pracy, porównano uzyskane przez nich średnie wyniki. W tabeli 1 zamieszczono wyniki testu F i t-Studenta oraz ich poziomy istotności statystycznej, a także średnie i odchylenia standardowe.

Tabela 1. Różnice średnich wyników uzyskanych przez pedagogów resocjalizacyjnych w zakresie strategii rozwiązywania sytuacji trudnych – zmienna: „staż pracy”

Zmienne	Test Levene'a jednorodności wariancji		Krótszy staż pracy		Dłuższy czas pracy		t-Studenta	P
	F	p	M	SD	M	SD		
atak	0,59	0,44	63,31 (3,3)	9,87	61,09 (3,2)	10,59	0,721	n.i.
rezygnacja	2,16	0,14	34,95 (1,8)	14,63	35,72 (1,9)	9,60	-0,206	n.i.
bezwzględność	0,01	1,00	6,80 (1,7)	2,85	7,17 (1,8)	2,58	-0,444	n.i.
Pyt. 7	7,89	0,01	1,40	0,66	2,13	1,28	-2,341	0,05
Pyt. 15	19,1	0,01	1,13	0,46	1,78	1,27	-2,233	0,05
Pyt. 46	3,06	0,08	4,04	0,78	3,52	0,94	2,014	0,05

Objaśnienia: F – test Levene'a, p – poziom istotności statystycznej, M – średnia, SD – odchylenie standardowe, n.i. – wynik nieistotny statystycznie, Pyt. 7 – Wolałbym wyrzucić krzywdę innemu człowiekowi, niż samemu stracić, Pyt. 15 – Czasami myślę, że mógłbym zażywać jakies środki odurzające, Pyt. 46 – Umieć dopominać się o swoje prawa.

Wartości testu F świadczą o homogeniczności wariancji w poszczególnych skalach Kwestionariusza A-R, a heterogeniczności wariacji w pytaniach nr: 7 i 15 ($p < 0,01$).

Zanim zostaną opisane wyniki zawarte w tabeli 1 należy przypomnieć, że liczba pozycji w poszczególnych skalach jest zróżnicowana. Badani mogli więc uzyskać w zakresie trzech skal różną maksymalną liczbę punktów. I tak, skale

ataku i rezygnacji składają się z 19 twierdzeń, a skala bezwzględności z 4 itemów. W celu porównania wyników średnie arytmetyczne podzielono przez liczbę pytań w danej skali, a wyniki zapisano w nawiasach, pod wartościami średnich. Na tej podstawie ustalono, że najbardziej preferowaną przez badane osoby strategią reagowania w sytuacjach trudnych jest atak, który błędnie interpretowany jest z agresją. Pedagodzy resocjalizacyjni często nie mają problemów z asertywną obroną swoich praw. W sytuacjach dla nich trudnych rzadko zachowują się twórczo lub agresywnie.

Na uwagę zasługuje fakt, że różnice między średnimi wynikami pracowników z krótszym i dłuższym stażem pracy nie są istotne statystycznie, co świadczy o tym, że porównywane grupy osób podobnie reagują w sytuacjach trudnych. Jednakże, pracujący do 7 lat są bardziej przekonani do tego, że woleliby wyrządzić krzywdę drugiemu człowiekowi, zamiast ponieść osobistą stratę, a także, że skuteczniej potrafią dopilnować, aby inni respektowali ich prawa w porównaniu do osób pracujących powyżej 7 lat, którzy częściej dopuszczają myśl, że mogliby zacząć przyjmować środki odurzające. Warto przy tym dodać, że myśli takie pojawiają się rzadko.

Wyniki surowe przeliczono na steny i na tej podstawie wyznaczono trzy poziomy strategii ataku, rezygnacji i bezwzględności: niski, średni i wysoki (tabele 2-4). Na początku sprawdzono, jakim poziomem strategii ataku cechują się badani pedagogzy resocjalizacyjni (tabela 2).

Tabela 2. Poziom strategii ataku u pedagogów resocjalizacyjnych

Poziom	Krótszy staż pracy		Dłuższy staż pracy		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%
niski	6	30	4	20	10	25
przeciętny	4	20	5	25	9	22,5
wysoki	10	50	11	55	21	52,5
Ogółem	20	100	20	100	40	100

Chi-kwadrat = 0,559; df = 2; p – n.i.

Wartość testu Chi-kwadrat świadczy o tym, że poziom strategii ataku pedagogów resocjalizacyjnych z krótszym i dłuższym stażem pracy jest bardzo zbliżony. Można zatem stwierdzić, że osoby pracujące w zakładzie karnym do 7 i powyżej 7 lat preferują podobne sposoby reagowania w sytuacjach trudnych. Ponad połowa przebadanych osób, niezależnie od stażu pracy, chce rozwiązy-

wać sytuacje broniąc założonych przez siebie celów, równocześnie respektując potrzeby innych osób zaangażowanych w daną sprawę. W grupie badanych pedagogów resocjalizacyjnych znajdują się jednak i takie, które mają duże trudności z asertywnym zachowaniem, co oznacza, że prawdopodobnie sięgają po destruktywne sposoby. Należy jednak pamiętać, że uzyskane oceny są subiektywne i mogą nie oddawać stanu faktycznego w tym wymiarze.

W następnej kolejności sprawdzono zatem, jak często badane osoby korzystają w sytuacjach trudnych ze strategii rezygnacji (tabela 3).

Tabela 3. Poziom strategii rezygnacji u pedagogów resocjalizacyjnych

Poziom	Krótszy staż pracy		Dłuższy staż pracy		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%
niski	8	40	9	45	17	42,5
przeciętny	9	45	6	30	15	37,5
wysoki	3	15	5	25	8	20
Ogółem	20	100	20	100	40	100

Chi-kwadrat = 1,159; df = 2; p – n.i.

Zmienna „staż pracy” nie różnicowała badanych pedagogów w zakresie poziomu strategii rezygnacji w sytuacjach trudnych. Zbliżona liczba osób zarówno próbuje poszukiwać twórczych rozwiązań w danych sytuacjach, jak również ma problem z wypracowaniem kreatywnych sposobów zakończenia określonego problemu. Niemniej, najwięcej osób, ponieważ 43% badanych, przyznaje, że strategia rezygnacji nie jest tą wybieraną często. Takim twórczym podejściem do problemu cechuje się osiem osób spośród czterdziestu. Oznacza to, że część osób badanych sięga po destruktywne sposoby rozwiązywania sytuacji trudnych, w których dominuje agresja i bezwzględność oraz pomijanie, a nawet naruszanie, praw innych osób (tabela 4).

Wartość testu Chi-kwadrat świadczy o tym, że zmienna „staż pracy” nie różnicuje przebadanych pedagogów resocjalizacyjnych w zakresie strategii bezwzględności. Niemal połowa badanych osób twierdzi, że agresja w sytuacjach trudnych nie jest dobrym i preferowanym przez nie rozwiązaniem. Jednakże 35% badanych przyznaje, że czasami zachowuje się w sposób agresywny, a pojedyncze osoby nie ukrywają, że stosują nasiloną agresję wobec innych.

Tabela 4. Poziom strategii bezwzględności u pedagogów resocjalizacyjnych

Poziom	Krótszy staż pracy		Dłuższy staż pracy		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%
niski	8	40	11	55	19	47,5
przeciętny	9	45	5	25	14	35
wysoki	3	15	4	20	7	17,5
Ogółem	20	100	20	100	40	100

Chi-kwadrat = 1,759; df = 2; p – n.i.

Poziom empatii pedagogów resocjalizacyjnych

Z uwagi na liczne walory empatii w pracy pedagogów resocjalizacyjnych sprawdzono, na ile empatyczni są mężczyźni – funkcjonariusze służby więziennej.

W związku z tym, że w zakres poszczególnych skal wchodzi różna liczba twierdzeń, w tabeli 5 pod wartościami średniej arytmetycznej wpisano wartości uzyskane z ilorazu średniej arytmetycznej i liczby pytań w danej skali. Liczby punktów uzyskane przez pedagogów z krótszym i dłuższym stażem pracy w zakładzie karnym świadczą o tym, że raczej rzadko przejawiają oni empatię emocjonalną wobec innych osób, a nieco częściej przyjmują perspektywę partnerów interakcji. Wyniki osób badanych uzyskane na podstawie Indeksu Reaktywności Interpersonalnej sytuują się poniżej średniej wartości trzech punktów, co sugeruje, że mają oni problem z wyrażaniem empatii emocjonalno-poznawczej.

Między średnimi wynikami ogólnymi oraz tymi uzyskanymi w skali wyobraźni empatycznej pedagogów resocjalizacyjnych pracujących w zakładzie karnym do 7 i powyżej 7 lat wystąpiły różnice istotne statystycznie ($p < 0,05$). Osoby z krótszym stażem pracy okazałyby się być bardziej empatyczne i potrafią sprawniej wyobrazić sobie, co czują inne osoby. O wyniku takim przesądziły te uzyskane w poszczególnych itemach. Osoby z dłuższym stażem pracy miały większe trudności ze współodczuwaniem emocji bohaterów filmowych ($p < 0,01$), z przyjmowaniem punktu widzenia przyjaciół, ale mniejsze z panowaniem nad swoimi emocjami w sytuacjach trudnych ($p < 0,05$). Poza tym, na poziomie $p = 0,06$ wystąpiła tendencja do tego, aby uznać je za bardziej załknione i zagubione w sytuacjach stresowych, ale nie tak szybko reagujące płaczem, jako reakcja na widok osoby potrzebującej pomocy (tabela 5).

Tabela 5. Różnice średnich wyników pedagogów resocjalizacyjnych w zakresie empatii emocjonalno-poznawczej – zmienna: „staż pracy”

Zmienne	Test Levene'a jednorodności wariancji		Dłuższy staż pracy		Krótszy czas pracy		t-Stu- denta	P
	F	p	M	SD	M	SD		
wyobraźnia empatyczna	0,48	0,49	6,90 (1,38)	3,80	9,45 (1,89)	3,63	-2,324	0,05
empatyczne reagowanie w sytuacjach trudnych	0,50	0,47	8,22 (1,37)	4,48	10,34 (2,07)	5,24	-1,455	n.i.
empatyczna odpowiedź na negatywne przeżycia innych ludzi	4,03	0,05	7,59 (1,89)	2,10	7,73 (1,93)	3,45	-0,173	n.i.
przyjmowanie punktu wi- dzenia innych osób	1,08	0,30	11,72 (2,34)	4,07	13,20 (2,64)	3,20	-1,377	n.i.
empatia emocjonalno- poznawcza	0,01	0,95	34,45 (1,72)	8,70	40,26 (2,01)	10,05	-2,067	0,05
Pyt. 3	1,48	0,23	1,09	1,06	1,79	1,41	-1,885	0,06
Pyt. 7	0,39	0,53	2,18	1,09	2,79	0,93	-2,038	0,05
Pyt. 11	1,92	0,17	1,04	0,78	1,91	1,13	-2,993	0,01
Pyt. 17	3,47	0,06	1,04	0,89	1,70	1,26	-2,029	0,05
Pyt. 19	0,02	0,88	1,22	1,06	1,87	1,19	-1,937	0,06

Objaśnienia: F – test Levene'a, p – poziom istotności statystycznej, M – średnia, SD – odchylenie standardowe, n.i. – wynik nieistotny statystycznie, Pyt. 3 – W trudnych sytuacjach czuję się zależny i zagubiony, Pyt. 7 – Próbuję lepiej zrozumieć moich przyjaciół, wyobrażając sobie, jak sytuacja wygląda z ich punktu widzenia, Pyt. 11 – Po obejrzeniu spektaklu lub filmu zdarzało mi się czuć, jak gdybym był jedną z postaci, Pyt. 17 – Mam skłonności do utraty panowania nad sobą w trudnych sytuacjach, Pyt. 19 – Kiedy widzę osobę bardzo potrzebującą pomocy w trudnej sytuacji, rozklejam się.

Dzięki posiadanym normom stenowym do IRI, możliwe było określenie poziomu empatii badanych osób (tabela 6).

Tabela 6. Poziom empatii pedagogów resocjalizacyjnych

Poziom	Dłuższy staż pracy		Krótszy staż pracy		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%
niski	8	40	5	25	22	55
przeciętny	10	50	6	30	13	32,5
wysoki	2	10	9	45	5	12,5
Ogółem	20	100	20	100	40	100

Chi-kwadrat = 6,147; df = 2; $p < 0,05$

Uzyskane wyniki badań wskazują na to, że zmienna „staż pracy” różnicuje w sposób istotny statystycznie pedagogów resocjalizacyjnych pod względem poziomu empatii ($p < 0,05$). Niemal połowa osób z krótszym stażem pracy uzyskała wyniki świadczące o wysokim poziomie badanej zmiennej i niemal tyle samo osób z dłuższym stażem pracy cechuje się średnim jej poziomem. Deficyty empatii posiada 40% osób dłużej pracujących w zakładzie karnym i 25% krócej zatrudnionych.

Podsumowanie

J. Rembowski²⁷ w latach 80. XX wieku przeprowadził badania mające na celu ustalenie poziomu empatii studentów kształcących się na różnych kierunkach studiów. Uzyskane przez niego wyniki badań jednoznacznie wskazują na wyższą empatyczność studentów pedagogiki specjalnej w porównaniu ze studentami politechniki czy marketingu. Do podobnych wniosków doszły także M. Kliś, J. Kossewska²⁸, A. Lewicka²⁹ oraz E. Grudziwska i A. Lewicka-Zelent³⁰. Studenci pedagogiki specjalnej okazali się być bardziej wrażliwi emocjonalnie od przyszłych nauczycieli innych kierunków i specjalności. Jednakże studenci pedagogiki resocjalizacyjnej (studiujący na kierunku pedagogika specjalna) na tle kolegów kształ-

²⁷ J. Rembowski, *Empatia*, PWN, Warszawa 1989.

²⁸ M. Kliś, M. Kossewska, *Zdolność do empatii u nauczycieli i studentów*, „Psychologia Wychowawcza” 1993, nr 2, s. 133-143.

²⁹ A. Lewicka, *Rozwijanie empatii...*, *op. cit.*

³⁰ E. Grudziwska, A. Lewicka-Zelent, *Funkcjonowanie psychospołeczne...*, *op. cit.*

jących na innych specjalnościach pedagogicznych, uzyskują znacznie niższe wyniki w zakresie empatii³¹. Nie oznacza to jednak, że powinni zrezygnować z pracy pedagoga resocjalizacyjnego. Okazuje się bowiem, że lepiej radzą sobie z przyjmowaniem punktu widzenia innych osób, w tym swoich podopiecznych, co zwiększa prawdopodobieństwo skutecznej współpracy z nimi. Zbyt wysoki poziom empatii emocjonalnej mógłby bowiem bardzo szybko wypalić emocjonalnie pracowników i obniżyć poziom ich wydolności zawodowej, a i osobistej również. Niemniej, Howard E. Gruber dowodzi na podstawie przeprowadzonego eksperymentu, że „w pewnych warunkach obranie punktu widzenia drugiej osoby jest konieczne w pracy opierającej się na kooperacji, a niektóre problemy wprost wymagają syntezy rozbieżnych punktów widzenia”³². Osoba empatyczna potrafi stworzyć klimat wsparcia, a nie defensywności. Neutralność wręcz przeciwnie, sprzyja przedmiotowemu traktowaniu klientów/podopiecznych³³. Empatia obniża poziom odczuwanego gniewu w sytuacjach konfliktowych³⁴. Niezbędna jest w procesie przebaczenia i pojednania. „Korzenie empatii tkwią w uświadomieniu sobie, że ten kto nas skrzywdził, również jest człowiekiem i wymaga naszej życzliwości. Wyrażenie empatii oznacza, że w jakimś stopniu rozumiemy motywy i potrzeby drugiego człowieka, nieważne jak są zagmatwane. Empatia to uznanie, że w pewnym momencie mogliśmy zrobić dokładnie to samo innej osobie, i teraz próbujemy wyjść poza to działanie lub że przynajmniej czujemy się zdolni do takiego działania”³⁵. Dlatego wydaje się, że wspólnym mianownikiem empatii i sytuacji trudnych jest mediacja³⁶.

Uzyskane wyniki badań wstępnych potwierdzają zatem konieczność rozwijania empatii wśród pedagogów resocjalizacyjnych, także na poziomie przygotowania ich do przyszłej pracy podczas studiów. W świetle badań własnych dowiedziono, że empatię można skutecznie rozwijać podczas odpowiednio zaaranżowanych zajęć³⁷. Można w tym celu wykorzystywać różnorodne metody aktywizujące. E. Potempska i G. Sobieska-Szostakiewicz³⁸ proponują, aby jednocześnie zadbać o emocjonalny, poznawczy i behawioralny element postawy. Warto zwrócić uwagę na: rozbudzanie wrażliwości oraz otwartości na drugą osobę, rozwijanie umiejętności wczuwania się w sytuację innych osób, budowanie bliskich emocjonalnych związków z innymi, wzbudzanie wewnętrznej motywacji do podejmowania działań prospołecznych, poszerzanie wiedzy o emocjach i komunikacji społecznej, uświadamianie i rozumienie położenia innych osób w sytuacjach trudnych oraz uczenie konkretnych zachowań nacechowanych empatią.

³¹ A. Lewicka, *Rozwijanie empatii...*, op. cit.

³² H.E. Gruber, *Rozwiązywanie konfliktów a twórczość. Rola punktu widzenia*, [w:] M. Deutsch, P.T. Coleman (red.), *Rozwiązywanie konfliktów. Teoria i praktyka*, Wyd. UJ, Kraków 2000, s. 341-350.

³³ W.W. Wilmot, J.L. Hocker, *Konflikty między ludźmi*, PWN, Warszawa 2011, s. 45-46.

³⁴ *Ibidem*, s. 317.

³⁵ *Ibidem*, s. 435.

³⁶ *Ibidem*, s. 393.

³⁷ A. Lewicka, *Rozwijanie empatii...*, op. cit.

³⁸ E. Potempska, G. Sobieska-Szostakiewicz, *Rozwój empatii i kompetencji społecznych*, CMPPP, Warszawa 2003, s. 9.

Bibliografia

- Batson C., Dyck J., Brandt J., Batson J., Powell A., Mc Master M., Griffitt C., *Five Studies Testing Two New Egoistic Alternatives to the Empathy – Altruism Hypothesis*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1988, Vol. 55, No. 1.
- Chełpa S., Witkowski T., *Psychologia konfliktów: praktyka radzenia sobie ze sporami*, WSiP, Warszawa 1995.
- Ciosek M., *Izolacja więzienna: wybrane aspekty izolacji więziennej w percepcji więźniów i personelu*, Wyd. UG, Gdańsk 1993.
- Gruber H.E., *Rozwiązywanie konfliktów a twórczość. Rola punktu widzenia*, [w:] M. Deutsch, P.T. Coleman (red.), *Rozwiązywanie konfliktów. Teoria i praktyka*, Wyd. UJ, Kraków 2000.
- Grudziwska E., Lewicka-Zelent A., *Funkcjonowanie psychospołeczne przyszłych pedagogów resocjalizacyjnych. Diagnoza weryfikacyjna programu zajęć fakultatywnych*, Wyd. Difin, Warszawa 2015.
- Gólcz M., *Stres w pracy. Poradnik dla pracownika*, Wyd. PIP, Warszawa 2016.
- Jagielska-Zieleniewska E., *Z zagadnień empatii*, „Psychologia Wychowawcza” 1978, nr 51.
- Kliś M., Kossewska M., *Zdolność do empatii u nauczycieli i studentów*, „Psychologia Wychowawcza” 1993, nr 2.
- Królikowska A., Bonus-Dzięgo A., *Psychologia w policji. Zjawisko stresu zawodowego w policji. Psychologiczne aspekty zarządzania zespołami ludzkimi (wybrane zagadnienia)*, Szczytno 2002.
- Lewicka A., *Rozwijanie empatii u studentów pedagogiki resocjalizacyjnej*, Wyd. UMCS, Lublin 2006.
- Lewicka A., *Pomiar poziomu empatii emocjonalno-poznawczej Indekssem Reaktywności Interpersonalnej M.H. Davisa*, [w:] A. Wojnarska (red.), *Diagnostyka resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia*, Wyd. UMCS, Lublin 2010.
- Lewicka-Zelent A., *Uwarunkowania gotowości nieletnich do zadośćuczynienia w paradygmacie sprawiedliwości naprawczej*, Wyd. UMCS, Lublin 2015.
- Machel H., *Personel jako istotny element instytucji penitencjarnej*, [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak (red.), *Więziennictwo – nowe wyzwania*, CSSW, Warszawa 2001.
- Ostrowska K., *Kwestionariusz A-R. Podręcznik*, CMPPP, Warszawa 2002.
- Potempka E., Sobieska-Szostakiewicz G., *Rozwój empatii i kompetencji społecznych*, CMPPP, Warszawa 2003.
- Przetacznikowa M., Makiełło-Jarża G., *Podstawy psychologii ogólnej*, WSiP, Warszawa 1982.
- Przybyliński S., *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Impuls, Kraków 2010.
- Rembowski J., *Empatia*, PWN, Warszawa 1989.

Schmidt D., *Proksemiczny wymiar instytucji więziennych*, [w:] Z. Jasiński, D. Wiśniewski (red.), *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia. Studia i rozprawy z pedagogiki resocjalizacyjnej*, T. 2, Wyd. UO, Opole 2009.

Szkudlarek T., *Wyzwania pedagogiki krytycznej*, [w:] T. Szkudlarek, B. Śliwerski (red.), *Wyzwania pedagogiki i antypedagogiki*, Impuls, Kraków 1993.

Szymanowski T., *Powrót skazanych do społeczeństwa*, PWN, Warszawa 1989.

Urban B., Stanik J.M., *Resocjalizacja*, Pedagogium-PWN, Warszawa 2008.

Wilczek-Rużyczka E., *Empatia i jej rozwój u osób pomagających*, Wyd. UJ, Kraków 2002.

Wilmot W.W., Hocker J.L., *Konflikty między ludźmi*, PWN, Warszawa 2011.

SELECTED ASPECTS OF THE PSYCHOSOCIAL FUNCTIONING OF SOCIAL REHABILITATION EDUCATORS ACCORDING TO OWN RESEARCH

Abstract

This paper discusses the problem of the social rehabilitation educators' general functioning as they have a major impact on the effectiveness of the resocialisation process. Two variables were selected as a the focus of the study: (1) empathy, and (2) strategies for coping with difficult situations, which in translate into concrete methods of practical work with the subjects.

The objective of this paper is to analyse the psychosocial functioning of social rehabilitation educators, with a particular emphasis on empathy and strategies for dealing with difficult situations.

The study was conducted among penitentiary staff and the results were compared with those obtained by the resocialisation faculty students. The research tools used in the study comprised a diagnostic survey, a questionnaire and the following two research tools: M. Davis Interpersonal Reactivity Index as adapted by A. Lewicka-Zelent and A-R Questionnaire developed by K. Ostrowska.